

היו מסובין בבני ברק

מעשה... שהיו בבני ברק

ה'תשס"ח

ה'תשס"ח

מתי זה היה?

עמו לשולחן אחד, שכן אפילו כאשר נכנסו לבקרו בשכבו על ערש דווי, הקפידו להתרחק ממנו ארבע אמות, וכדברי רש"י "מפני הנידוי שברכהו" (ל' סגי נהור) <2>. ניתן א"כ, לקבוע בוודאות, שזמן המעשה הוא בין החורבן לבין מאורע הנידוי.

הרומאים חוששים ממרד

נסקור אפוא את התקופה שלאחר החורבן, ונסה למצוא בה סמנים שיעזרו במיקום המעשה על מפת ההיסטוריה. בשנים האחרונות שקודם החורבן, הנהיג את העם רבן יוחנן בן זכאי. גם לאחר החורבן הוא עמד בראש העם, כפי שעולה מדברי חז"ל, ששהה ריב"ז ביבנה, והתקין שם תקנות שונות, שנבעו מהמצב החדש שחבר ביהמ"ק <3>. ריב"ז לא שהה ביבנה ברציפות, כדי להניח לרבן גמליאל – בנו של רשב"ג שנהרג, להעמיד את הנשיאות המחודשת על תילה. לכן פנה ריב"ז לברור חיל הסמוכה ליבנה, ומשם היה מגיע ליבנה לעתים מזומנות <4>. מצב זה עלול היה להוות בעיה במצוות קידוש החודש, שכן ההחלטה על קבלת עדותם של העדים והקריאה "מקודש", נעשו ע"י האב"ד – ריב"ז. לפיכך, כאשר שהה ריב"ז בברור חיל, לא ניתן היה לקדש את החודש. התקין אפוא ריב"ז, שאף אם האב"ד אינו בנמצא, ילכו העדים למקום הסנהדרין עצמה ויקדשו שם את החודש בהעדרו <5>.

מבואר א"כ, שבשנים הראשונות לאחר החורבן, הנהיג את הדור ריב"ז, שהיה גם אב בית הדין, ולצדו עמד רבן גמליאל שהחל לשמש כנשיא.

שנים ספורות לאחר מכן, כאשר התבססה נשיאותו של רבן גמליאל, ע"פ הרישיון שנתן אספסיינוס לריב"ז, החלו הרומאים לחשוש ממרד חדש, בראותם את ההתלכדות העצומה של העם סביב מושב הסנהדרין והנשיא ביבנה. אזי החליטו הרומאים שתי החלטות: הראשונה – לחרוש את ההיכל, כדי לאבד כל תקווה מהעם לשוב ולקומם את

גיל שלוש או ארבע (תלוי בכמות הקליות והאגוזים שקיבלנו), שומעים אנו מדי שנה בשנה, את מעשה החכמים בליל הסדר, המובא בהגדה של פסח: "מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא ורבי טרפון שהיו מסובין בבני ברק והיו מספרין ביציאת מצרים כל אותו הלילה, עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם: רבותינו! הגיע זמן קריאת שמע של שחרית!"

האם שאלנו אי פעם את עצמנו, באיזו שנה בדיוק ארע מעשה זה? מסתבר שלא, שהרי אין לנו נפקא מינה בדיעת השנה המדויקת בה הוא התרחש. גם אם היינו רוצים לדעת זאת, לא מצינו שום מקור המפרט את העובדה הזו. אין משנה או ברייתא, מדרש או גמרא, המספרים באיזו שנה הסבו גדולי התנאים בבני ברק. להבדיל, לא נמצא מידע זה גם בשום מקור חיצוני, דוגמת יוסף בן מתתיהו. מסתבר, שידעה זו עשויה היתה להישאר צפונה ונעלמה מאתנו.

הגאון רבי יצחק אייזיק הלוי זצ"ל בספרו "דורות הראשונים", ייסד שיטת מחקר תורנית-מדעית, אשר יורדת לעומקן של סוגיות היסטוריות, מתוך דברי חז"ל הפזורים במקומות רבים. כך הצליח הגרי"א הלוי לדלות ידיעות נכבדות, שלא פורשו במפורש בשום מקום, אך עולות ברורות מהשוואת המקורות והצלבתם.

להלן נראה דוגמה לשיטת מחקר זו, כאשר נצעד בעקבותיו של הגרי"א, ונענה על השאלה שהצגנו בראשית דברינו: מתי ארע מעשה החכמים בליל הסדר בבני ברק?

טרם שנפנה לעיין במקורות אחרים אשר ישפכו אור על זמן המעשה, נתבונן היטב בסיפור המעשה עצמו. ראשית, ניתן לקבוע כי היה זה לאחר חורבן בית המקדש. אילולי כן, היו מסובים החכמים בירושלים הבנויה ואוכלים את קרבן הפסח, במקום להתכנס יחדיו בבני ברק אשר בנחלת דן, בשפלת החוף הרחוקה. מאידך, אין כל ספק, שהיה זה בטרם נודה רבי אליעזר בתקרת "תנורו של עכנאי" <1>. ברור שאם היה ר"א מנודה כבר, לא היו יכולים חבריו להסב

הגאון רבי יצחק אייזיק הלוי בעל "הדורות ראשונים" חושף את התאריך בו היו מסובין רבי אליעזר, רבי יהושע, רבי אליעזר בן עזריה, רבי עקיבא ורבי טרפון בבני ברק. זאת, על פי הקשרי קטעים בתלמוד. הוא הגיע בחריפות ובגאונות לתאריך המדויק

הרב רפאל הירשמן

שובין ברק...

יִדְעִים אֶת הַחֹרֶה מִצֹּחַ
עֲלֵינוּ לְסַפֵּר בִּיצִאת מִצְרַיִם
שֶׁבַד הַמַּסְפֵּר בִּיצִאת מִצְרַיִם
מִצְרַיִם חֲרִי זֶה מִשְׁבַּח

מִעֲשֵׂה אֵלִים
וְיִהְיֶה עֹז לְאֵלֵינוּ בְּעֵזְרֵנוּ
וְעֵקֶב כֹּחַ טַרְפוֹ שֶׁחֲזִי
מִסְבִּין בְּבִנְיַן בְּרָקוֹתֵינוּ מִסְפֵּר
רִים בִּיצִאת מִצְרַיִם בְּלִי
אוֹתוֹ הַלֵּילָה עַד שֶׁבֹא
תִלְמִידֵיהֶם וְאָמְרוּ לָהֶם
רְבוֹתֵינוּ הֵיכָן זִמְזִימָה קְרִיאת

לִכְן בְּהַגְזֵר לְעִשְׂתֵּי
גְּמִינֵי שֶׁל מִצְוָה
לְפִי שֶׁדִּפְסָא רִאשֹׁן
הַכְּבוֹדִת הַחֲדָשִׁי
וְהַחֲדָשִׁי תִּלְתֵּי עַם
קְבוּרָתָם שְׁמִינִי
לְעִבְרִית וּמְקוֹם
בְּמִקְדָּשׁ כְּרִיִּים וְלֹא
הָיוּ רִאשִׁי לְחַיִּים
שֶׁאֵין בְּבִנְיַן לְעִבְרִית
אַלּא בְּגִמְיָה וְלֹא
וְלִי וְלִי וְלִי וְלִי
עֲשִׂין גְּמִינֵי
חֶסֶד

מִסְפֵּר מִצְוָה פְּרָשִׁים מִצְוָה אֶחָד מִסְפֵּר
לְפָנֵינוּ וְהַחֲדָשִׁי אֵין בְּרָעִין אֲדָרָא
אֵין וְיִסְדֹּר אֵין כְּבוֹד הַחֲדָר אֵלָּא
דְּמִקְדָּשׁ עַל מִי שֶׁאֵין כְּרִיא
דִּיבָא עַל אֵין שִׁדְּרִיב עַד
בְּחֻסָּה

ההרסות. השניה - להגות מן המסילה את הנשיא החדש - רבן גמליאל. החלטות אלו נשתמרו בידינו במקור יהודי, ולהבדיל במקור נוצרי. הברייטא מספרת: "כשחרש טורנוסרופוס הרשע את ההיכל, נגזרה גזרה על רבן גמליאל להריגה. בא אדון אחד ועמד בבית המדרש ואמר: בעל החוטם מתבקש! בעל החוטם מתבקש! שמע רבן גמליאל, אזל טשא מיניחו (=התחבא מהם) וכו'" (6). הרי לנו, שבמקביל לחרישת ההיכל, חפצו הרומאים לגדוע את קרן בית דוד, עם הריגתו של רבן גמליאל בידי טורנוסרופוס (יש להעיר כי אין זה טורנוסרופוס שהיה בזמן מלחמת ביתר, עשרות שנים אח"כ, שכן ההוא היה טוניוס רופוס, וזה שכאן הוא טורנוס רופוס. ריא"ה מביא לכך הוכחות רבות, ואכמ"ל).

להבדיל, גם ההיסטוריון הנכרי אוסביוס מקיסריה, מספר כי: "אספסיינוס צוה אחר כבישת ירושלים, לחפש ולמצוא את כל משפחת בית דוד, למען אשר לא יישאר עוד אצל היהודים ניר מבית המלוכה" (7). אין הכוונה כאן מיד אחר החורבן, שהרי אספסיינוס נתן את דברו לריב"ז, ששושלת רבן גמליאל תוכל להוסיף ולהתקיים. הכוונה כאמור, אחר שקמה וגם ניצבה נשיאותו של רבן גמליאל ביבנה, והיה מקום לחשוש ממרד ומלחמה נוספת. אזי התעלמו הרומאים מההתחייבות הישנה וניסו לרצוח את רבן גמליאל. סביר גם שהיה זה אחר שנפטר ריב"ז, שכלפיו בלבד היתה לאספסיינוס התחייבות אישית.

מתי נפטר רבן יוחנן בן זכאי? אין ספק שלא האריך ימים יותר מחמש או שש שנים אחר החורבן. כידוע בקשתו הראשונה של ריב"ז מאספסיינוס היתה "בנה וחכמיה" (8). יבנה נבחרה אפוא להיות המקום, שממנו תצא תורה, במקומה של ציון החרבה. ואכן, חז"ל מספרים לנו על רבותינו שנכנסו לכרם ביבנה, ואמרו, "עתידה שעה שיהא אדם מבקש דבר מדברי תורה ואינו מוצא, מדברי סופרים ואינו מוצא" (9). חשש זה הביאם לברר את הכרעת ההלכה בכלל, ואת מחלוקות ב"ש וב"ה בפרט. תקופת הבידורים הזו ארכה שלוש שנים, כמפורש בגמרא, ושיאם היה יציאת בת-קול שמימית, שהודיעה כי ההלכה היא כבית הלל (10) (הארכנו לבאר זאת במאמרנו "מהי חתימת המשנה" בגיליון זה של קולמוס).

ניסן תשס"ז

מעשיה

ע"י התאבדותו של אחד השרים, כמסופר בגמרא, בכל אופן לא היה רבן גמליאל מכניס עצמו לסכנה מחודשת, ומופיע בפני הקיסר כנשיא העם ומייצגו. היה זה א"כ, אחר זמנו של אספסיינוס, שמת תשע שנים אחר החורבן, בזמנו של טיטוס בנו, אשר למרבה הפלא, מעת שקיבל את הקיסרות התנהג באופן סביר לחלוטין, וכל אכזריותו המפורסמת נגזה ונעלמה (ע"פ היסטוריונים רבים, בראשם דיו קסיוס). אלא שטיטוס מלך שנתיים בלבד ומת. משערים שהוא נרצח ע"י אחיו האכזר דומיטיאנוס שתפס את כס הקיסרות. לא זו בלבד שלא הספיקו החכמים לפגוש את טיטוס ולבקש בעד עמם, אלא שבהיותם ברומי נודע להם כי דומיטיאנוס הרשע גזר גזירת כליון מוחלטת על כל העם היהודי ברחבי האימפריה הרומית. כך מצינו במדרש: "מעשה שהיו רבותינו ברומי, ר' אליעזר ור' יהושע ורבן גמליאל, וגזרו סנקליטין של מלך לומר: מכאן ועד שלשים יום לא יהיה בכל העולם יהודי, והיה סנקליטו של מלך ירא שמים, בא אצל רבן גמליאל וגילה לו הדבר והיו רבותינו מצטערים הרבה". סופו של דבר, התאבד אותו שר ובטלה הגזירה (היה זה חוק רומאי, שכל חוק או גזירה אינם תקפים, אלא בהיות כל המחוקקים בחיים) <13>.

לסיכום: נסיעתם הייתה כעשר או אחת עשרה שנים אחרי החורבן, אחרי שנתיים תקופת הברורים ביבנה, בשנת מלכותו השנייה של טיטוס, והם שבו ארצה לאחר מלך דומיטיאנוס.

שלוש מחלוקות מפלגות

כאשר שבו גדולי הדור ליבנה, הבינו כי סכנה עצומה מרחפת על העם. אכן, גזירת ההשמדה הכללית בוטלה בחדשי שמים, אך כאשר הקיסר הוא עדיין ואכזר שוכה (אף ברומאים הוא טבח ללא רחם), שומה עליהם להיערך בהתאם. נתנו אפוא זקני הדור אל ליבם, לקיים בעצמם את הפסוק "חבי כמעט רגע עד יעבור זעם", ולהימנע ממעשים שעלולים להבעיר את חמת הכובש הרומאי. רבן גמליאל הנשיא, בעצה אחת עם רבי אליעזר הגדול ועם רבי יהושע שהיה אב בית הדין, החליטו שלא לכנס את זקני הסנהדרין ביבנה, ולהורות להם להישאר איש איש במקומו עד שתהיה העת כשרה לכינוס הסנהדרין.

ביבנה נותרו רק מעט חכמים, ביניהם היו שלושת מנהיגי הדור – רבן גמליאל, רבי אליעזר ורבי יהושע. דבר זה יצר בעיה לא פשוטה, שכן עד עתה, כאשר נתגלעו חילוקי דעות בין החכמים, היו עומדים הסנהדרין למניין, ומכריעים את ההלכה על פי רוב הדעות, אך עתה, כאשר לא התכנסה הסנהדרין, החלו להתעורר בעיות קשות בהכרעת ההלכה. התקרית הראשונה התרחשה כאשר הורה רבי אליעזר את דעתו בענין תנורו של עכנאי. חכמי הישיבה שהיו עמו, בראשם חברו רבי יהושע נחלקו עליו, אך מכיוון שלא ניתן היה להכריע את ההלכה ע"י הסנהדרין, נותר רבי אליעזר איתן בדעתו, שתנור שחתכו חוליות ונתן חול בין חוליה לחוליה, טהור הוא. רבן גמליאל, שחשש שמא ירבו מחלוקות בישראל, החליט עם שאר חכמי יבנה לנדות את רבי אליעזר. עזב אפוא רבי אליעזר את יבנה, וישב לו בעירו לוד, בשפלת יהודה <14>.

כשגור בפי העולם – "צרות באות בצרורות". תקרית מצערת זו גררה בעקבותיה תקרית חמורה לא פחות. כל עוד היה רבי אליעזר במושב הסנהדרין ביבנה, הוא הוכר כגדול הדור וכמכריע העיקרי במחלוקות שנתעוררו בין החכמים. אך כאשר עזב את הסנהדרין, החלו לצוץ מחלוקות הלכתיות בין הנשיא – רבן גמליאל, לבין האב"ד – רבי יהושע, ובאין שלישי שיבוא ויכריע, חשש רבן גמליאל לערעור מעמד הנשיאות והחליט להכריח את רבי יהושע לחזור בו מדעתו.

ניסן תשס"ז

מתי נסע רבן גמליאל לרומא

רבן יוחנן בן זכאי נפטר קודם תקופת הברורים ביבנה. מלבד זאת שאיננו מוצאים שהוא דן שם עם שאר החכמים, הרי שמפורש נמצא במדרש, כי כל עוד היה ריב"ז חי, היו תלמידיו הגדולים – רבי אליעזר, רבי יהושע, רבי יוסי הכהן, רבי אלעזר בן ערך ורבי שמעון בן נתנאל שרויים עמו בברור חיל, ולומדים תורה לפניו. המדרש מדגיש כי רק לאחר פטירתו נכנסו תלמידיו לכהן ביבנה, והחלו בבירורי הדינים ובעדויות ההלכה <11>.

לסיכום: בשנים הראשונות שאחרי החורבן עוד היה ריב"ז בחיים, ולאחר שנפטר החלו שלוש שנות הברורים ביבנה, עד השנה השמינית או התשיעית שלאחר החורבן. החכמים המרכזיים שנשארו ונתנו בדיני תקופת הברורים היו הנשיא – רבן גמליאל, גיסו – רבי אליעזר בן הורקנוס, המכונה "הגדול", ואב בית הדין – רבי יהושע.

חז"ל מספרים לנו כי רבן גמליאל, רבי אליעזר ורבי יהושע נסעו לרומי, ללא ספק כדי לנסות ולבטל שם את הגזירות שנגזרו על העם <12>. אין לשער כי נסיעה זו התרחשה בטרם נסתיימו שלוש שנות הברורים ביבנה, שהרי חכמים אלו היו המרכזיים בוועידה זו, ולא יכלו להיעדר ממנה לפרק זמן כה ארוך. ברור גם, שנסיעה זו לא היתה בחיי אספסיינוס, שציווה להרוג את רבן גמליאל. אף כי צו ההריגה נתבטל

מעשיה

מעשיה

כאמור, תקריות אלו אירעו רק לאחר התקרית המצערת בה נידו את רבי אליעזר. לולי כן, סביר שהוא היה מכריע במחלוקות ומרגיע את הרוחות. יתירה מכך, אילו היה שם ר' אליעזר, היה הוא המועמד הטבעי לנשיאות, עקב היותו גדול הדור ותלמיד הדורות הקודמים, כר' יהושע חברו. הסיבה שאיננו מוזכר בגמרא, אפילו לא כמועמד שנפסל דוגמת ר' יהושע או ר' עקיבא, משום שהיה זה לאחר שנמנו עליו חבריו וברכוהו, ולכן לא עלתה שאלת מועמדותו על הפרק

טרפון ולא על רבי אליעזר, הגדול בחכמה ובשנים מרבי טרפון, מוכח שאין מקום כלל להקשות כך על רבי אליעזר, וזאת כאמור, משום הנידוי שברכוהו. גם מהמשנה במס' ידיים (ר' מסגרת), מוכח שר' אליעזר לא היה שם]. האם יתכן שחלפו כמה שנים בין נידויו של רבי אליעזר להדחתו של רבן גמליאל מהנשיאות? מכך שמוצאים אנו את רבי אלעזר בן עזריה בבינויו "רבי" בצוותא חדא עם רבי אליעזר, וידוע לנו כי היה ראב"ע בן י"ח בעלותו לנשיאות, הרי שלא יתכן שנידויו של רבי אליעזר קדם הרבה להכתרת ראב"ע, כיון שאין להניח שראב"ע נסמך בגיל צעיר משש עשרה שנים ושכבר זכה להימנות על גדולי הדור ההוא. מוכרח אפוא, שסמוך מאוד לנידויו של רבי אליעזר, לכל היותר לאחר מספר חדשים, החלה סדרת החיכוכים בין רבן גמליאל לרבי יהושע, שהביאה לאחר כשנה וחצי להכתרתו של רבי אלעזר בן עזריה. על הפרשי הזמנים בין שלוש התקריות שבין רבן גמליאל לרבי יהושע, לומדים אנו מהתבטאויות הכאובה של הנוכחים בעלבונן של רבי יהושע: "עד כמה נצעריה וניזיל? בר"ה אשתקד צעריה! בבכורות במעשה דר' צדוק צעריה! הכא נמי צעריה!" <18>. מבואר כאן שהתקרית השלישית התרחשה בשנה שלאחר השנה שבראשה התרחשה התקרית הראשונה, ולכן אמרו בראש השנה אשתקד צעריה, ולא בראש השנה השתא, או בראש השנה סתם.

שלוש עשרה שנה אחרי החורבן

לסיכום: ההיסטוריה מלמדת כי טיטוס מת בספטמבר שנת 81, וכמה ימים או שבועות אח"כ עלה דומיטיאנוס על כס הקיסרות. היה זה בתחילת שנת ג' תתמ"ב, שנים עשרה שנים לאחר החורבן. אזי החליטו גדולי הדור "להנמיך פרופיל" בפעילות הסנהדרין והנשיאות. דבר זה גרם בעקיפין לנידויו של רבי אליעזר ולתקריות שסיבבו את הדחתו של רבן גמליאל מהנשיאות, והכתרתו של ר"א בן עזריה. תהליכים אלו ארכו כשנתיים, שהרי בתחילה פרש רבי אליעזר. בראש השנה שלאחר מכן ארע המקרה הראשון בין רבן גמליאל לרבי יהושע. במהלך השנה ארע המקרה השני, ולאחר ראש השנה הבא ארע המקרה השלישי. כמבואר בגמרא היה רבי אלעזר בן עזריה בן י"ח כאשר נתמנה לנשיאות. מאידך, אין ספק שראב"ע היה חי עוד בזמן הבית, שהרי מפורש בחז"ל שהספיק ראב"ע לקיים מצוות מעשר בהמה במשך כמה שנים. בלשון הגמרא "כל שתא ושתא" <19>. התוס' כבר מקשים שהוא היה קטן ואיכזה קיים מצווה זו? ועונים על כך שכנראה הכוונה שהאפוסט' רופוס שלו הפריש את המעשר מעדיו. אפשרות נוספת שמעלים התוס', שלא ביטלו חז"ל את מצוות מעשר הבהמה, עד שנה או שנתיים אחר החורבן, אך לחשבונו אין צורך בתירוץ זה, שהרי כשהוכתר הוא היה בן שמונה עשרה, ולא היה זה יותר מחמש עשרה שנים אחר החורבן (בתוס' בשבת נ"ד: מובאת אפשרות שאין הכוונה למעשר בהמה, אלא למסי המלכות, אך תירוץ זה נדחה מכל וכל ע"י תוס' בבכורות נ"ג).

כעת נוכל להתחיל ולצרף את כל חלקי הפאזל. מכיוון שכבר יודעים אנו שנידויו של רבי אליעזר קדם כשנתיים להכתרתו של ראב"ע, ומכיון שראב"ע הוכתר לנשיא בגיל י"ח, ומאידך בהתכנסות החכמים בליל הסדר הוא מכונה "רבי" ומופיע בצוותא

חז"ל מספרים כי שלוש פעמים פרץ ויכוח נוקב בין רבן גמליאל לרבי יהושע. הפעם הראשונה הייתה בנושא המשמעותי של קידוש החודש, אשר מסור היה בידי רבי יהושע בתוקף תפקידו כראש בית הדין. באופן עקרוני לא היה הנשיא מעורב בעניין זה, אך מכיוון שבשנים הקודמות היה האב"ד רבי"ז, שישב בברור חיל ותיקן שקידוש החודש יהיה במקום הוועד, הורגל הנשיא להשתתף בחקירת העדים ובהחלטה על קידוש החודש (ראה למשל המשנה במס' ר"ה המספרת על דמויות הלבנה שהיו לרבן גמליאל). משהגיעו עדים ובפיהם עדות בעלת משמעות בעייתית, החליט רבי יהושע לדחותם. אך דעתו של רבן גמליאל הייתה לקבל את עדותם, ובניגוד לדעת האב"ד הוא עשה מעשה וקידש את החודש. דבר זה גרם צער גדול לרבי יהושע, אך רבן גמליאל שחשש מריבוי מחלוקות לא התחשב בכך. יתר על כן, כדי לוודא שאין בדעת רבי יהושע לעמוד על דעתו, ציווה עליו רבן גמליאל לבוא אצלו במקלו ובתרמילו ביום הכיפורים לפי חשבונו של רבי יהושע. בעונותיו המופלאה, העביר רבי יהושע על מידותיו, וקיים את גזירתו של רבן גמליאל <15>.

רבן גמליאל מודח מהנשיאות

המחלוקת השנייה הייתה בהלכות בכורות: האם נאמן כהן תלמיד חכם, להעיד על מום שנפל בבכור בהמתו הטהורה. רבי צדוק הכהן, שקיבל תשובה חיובית מרבי יהושע, חשש ביראתו להקל בדבר ופנה לשאול גם את רבן גמליאל שסבר להחמיר בעניין. משנתכנסו התלמידים לבית המדרש, פנה רבן גמליאל ושאל את רבי יהושע לדעתו. רבי יהושע סבר שההוראה שהורה לרבי צדוק אינה נכונה כהוראה כללית לכל אחד ואחד, ועל כן אמר שהבכור אסור. רבן גמליאל עימת אותו עם הפסק שפסק לר' צדוק, הורה לו לעמוד על גליו ופתח בדרשתו, בעוד רבי יהושע ניצב על מקומו. העם שנכח שם, התקשה להבליג לנוכח ההשפלה הפומבית הזו, והורה למתורגמניו של רבן גמליאל לחדול מלפרש את דרשת הנשיא <16>.

הפעם השלישית ארעה למעלה משנה לאחר התקרית הראשונה. רבי שמעון בר יוחאי, שהיה אז מצעירי התלמידים, שאל את רבי יהושע לדעתו בעניין תפילת ערבית, ונענה שרשות היא. כששאל את רבן גמליאל, נענה שלדעתו חובה היא. כשפנה רבן גמליאל לרבי יהושע באופן פומבי, נענה שחובה היא. זאת משום שרבי יהושע סבר שאין להורות רבים שרשות היא, שמא יבינו שאין צורך להתפלל תפילה זו, בעוד שאין הכוונה כך אלא שתפילה זו נדחית מפני מצווה עוברת (ראה תוס' ברכות כ"ו. ד"ה טעה). שוב עימת רבן גמליאל את רבי יהושע עם הוראתו הקודמת, ושוב השאירו עומד על גליו, כתלמיד נזוף. כאן פקעה סבלנותו של העם והחליטו להעביר את רבן גמליאל מנשיאותו, ולמנות תחתיו את רבי אלעזר בן עזריה <17>.

כאמור, תקריות אלו אירעו רק לאחר התקרית המצערת בה נידו את רבי אליעזר. לולי כן, סביר שהוא היה מכריע במחלוקות ומרגיע את הרוחות. יתירה מכך, אילו היה שם ר' אליעזר, היה הוא המועמד הטבעי לנשיאות, עקב היותו גדול הדור ותלמיד הדורות הקודמים, כר' יהושע חברו. הסיבה שאיננו מוזכר בגמרא, אפילו לא כמועמד שנפסל דוגמת ר' יהושע או ר' עקיבא, משום שהיה זה לאחר שנמנו עליו חבריו וברכוהו, ולכן לא עלתה שאלת מועמדותו על הפרק [ר' ראובן מרגליות בספרו "יסוד המשנה ועריכתה", מציע, שמועמדותו של רבי אליעזר נפסלה עקב היותו מתלמידי ב"ש, אך לדברינו, שאלת מועמדותו לא עלתה כלל ולא הייתה יכולה לעלות, כיון שכבר נודה אז. יתרה מכך, הרב מרגליות עצמו מביא שרב חננאל גאון מקשה מדוע לא הוצע רבי טרפון לתפקיד זה. מכך שהקשה רב חננאל רק על רבי

האכזרית, וחודש נוסף עבר עד שנתבטלה. אם נוסיף את זמן הנסיעה חזרה מרומא לא"י, ונניח כי הספיקו להגיע ארצה לפני פסח, אזי נוכל לשער שבאותו ליל סדר כבר הספיקו להסב יחדיו בבני ברק. אלא שמלבד הצפיפות הבלתי סבירה של האירועים, קשה מאוד להניח שכך היה, שהרי האירוע התרחש בבני ברק. אם נבדוק את מקומות מגוריהם של חכמי ישראל, נמצא כי מלבד רבי עקיבא, איש מהם לא התגורר בב"ב. רבי אליעזר ורבי טרפון היו תושבי לוד. רבי יהושע היה דר בפקיעין. רבן גמליאל ביבנה, וכנראה גם רבי אלעזר בן עזריה ²⁰. כיצד אפוא נזדמנו כל גדולי ישראל לעיר שלא היתה מקום מגוריהם? וכי עזבו את קהילותיהם ומשפחותיהם בלא סיבה והלכו לחגוג את הפסח בעיר אחרת? סביר יותר לשער שהחכמים התכנסו בבני ברק למטרה אחרת, לטובת כלל ישראל, ואגב כך נשארו לחוג את הפסח בעיר.

אוצר החכמה

כשחלה רבי אליעזר

הוכחה לכך ניתן למצוא בעובדה נוספת. את חמשת החכמים הללו מוצאים אנו במקרה אחר המובא בחז"ל: "כשחלה ר' אליעזר נכנסו ארבעה זקנים לבקרו, ר' טרפון ור' יהושע ור' אלעזר בן עזריה ור' עקיבא" ²¹. ממהלך הדברים שם מוכח שאין זו מחלתו האחרונה שממנה לא קם, אלא מחלה רגילה, כדרך שחולים בני אדם לפרקים. המתבונן בשום שכל יבחין כי אין זה מקרה שבדיוק ארבעה חכמים אלו מוזכרים כאן, בעוד שחכמים אחרים כרבן גמליאל, רבי צדוק, רבי פפיס, רבי יוחנן בן נורי ועוד רבים אחרים בני אותו דור אינם מוזכרים. מסתבר מאוד, שבמהלך אותם ימי הכינוס, בו נטלו חלק חמשת מנהיגי הדור הללו, חלה רבי אליעזר, ונכנסו חבריו לבקרו. היה זה בבני ברק, מקום בו לא היו מצויים חכמים אחרים, ועל כן אותם החכמים המוזכרים בהגדה של פסח, הם הם החכמים המוזכרים בביקור החולים אצל רבי אליעזר.

העולה מכל האמור, שבסמיכות למעשה החכמים בליל הסדר, הם התכנסו יחדיו לדון בענייני הכלל. קשה מאוד להאמין שגם הצורך בכינוס זה, גם ארגונו וגם ביצועו בפועל, היו באותו חורף של שנת תתמ"ב, שבראשיתו עוד שהו החכמים ברומי. בקצב ההתנהלות של הדורות הללו, כמעט בלתי אפשרי לצאת מרומי סמוך לתחילת כסלו, להפליג מספר שבועות, להגיע ארצה איש איש לביתו, לזהות צורך מיוחד בכינוס חכמים, להחליט על הכינוס בבני ברק, להודיע לכל מוזמני הכינוס, ועוד להספיק לבצעו באותו חורף. נראה, א"כ, שניתן לקבוע בוודאות גבוהה למדי כי מעשה החכמים בבני ברק ארע בשנה שלאחר מכן, וכאמור הייתה זו שנת ג'א תתמ"ג.

כך, ע"פ מדרשים המאירים לנו את תקופתו של רבן יוחנן בן זכאי, תקופת הברורים ביבנה, גזירות אספסיינוס נגד רבן גמליאל וגזירות דומיטיאנוס נגד עם ישראל, תנורו של עכנאי והדחתו של רבן גמליאל, דברי חז"ל אודות עושרו של רבי אלעזר בן עזריה, ולהבדיל דברי היסטוריונים שהביאו לנו את הכרונולוגיה של קיסרי רומא, טווינו נימה לנימה וארגנו חוט לחוט, עד ששזרנו חבל עבה וחזק, בעזרתו דלינו ממצולות ידיעה שלא באה מפורשות בשום מקום. רק איש תבונות כרבי יצחק אייזיק הלוי, יכול היה לדלותה ולהציגה לנגד עינינו, כי אכן גדול בתורה היה האיש, ובבקיאותו העצומה ובחכמתו הנפלאה הורה דרך לנבוכים במאורעות ההיסטוריה.

טרת חכמים מסובין בבני ברק ומספרים בלילות ט"ו
הלילה

מעשה

בבני ברק והיו מספרים בלילות ט"ו
הלילה עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם רבו דינו
הגיע זמן קריאת שמע של שחרית

אמר

רבי אליעזר בן עזריה הרי
אני כבן שבעים שנה ולא
זכיתי שתאמר יצאיו
מצרים בלילות עז
שדרשה בן זכאי שנאמר למען תזכור את יום
צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך ימי ייחודך

חדא עם גדולי הדור זקניו, ורבי אליעזר ביניהם, ניתן לקבוע בוודאות שגילו של ראב"ע לא היה אז פחות משש עשרה שנה. א"כ, מכיוון שלפי חשבוננו נולד ראב"ע כשלש שנים לפני החורבן, לפי שהוכתר לנשיאות כחמש עשרה שנה אחר החורבן, הרי שליל הסדר ההוא היה לאחר שחלפו שלוש עשרה שנה מהחורבן. מכיוון שנקוט בדינו שהחורבן ארע בסוף שנת ג"א ת"ת (70 לסה"נ), הרי שמעשה החכמים בליל הסדר התרחש בשנת תתמ"ג (לפני 1924 שנים).

היה מקום אמנם להניח שמעשה זה התרחש שנה קודם לכן. זאת אם נצופף מאוד את האירועים, שהרי בתחילת שנת תתמ"ב הומלך דומיטיאנוס, ועדיין שהו חכמי ישראל ברומי. לאחר תקופה מסוימת נגזרה גזירת "הפתרון הסופי"

מקורות:

1. ב"מ נ"ט: 2. סנהדרין ס"ח. ראה קולמוס 47, במאמר "החרם הגדול", שדן האם היה זה חרם או גידוי. 3. למשל ר"ה כ"ט: ל"א: 4. סנהדרין ל"ב: 5. ר"ה ל"א: 6. תענית כ"ט. 7. ההיסטוריה הכנסייתית ח"ג, 12. 8. גיטין נ"ו: 9. תוספתא עדויות פ"א. 10. עירובין י"ז: 11. מ"ד קהלת פר' ז'. 12. ירושלמי סנהדרין פ"ז ה"ג. 13. דברים רבה ואתחנן פר' ב'. 14. ב"מ נ"ט: 15. ר"ה פ"ב משנה ט'. 16. בכורות ל"ו. 17. ברכות כ"ז: 18. שם. 19. שבת נ"ד: 20. ע"פ סנהדרין ל"ב: תענית י"ט. ברכות כ"ז: 21. סנהדרין ק"א.